

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:3. 2007

Välfärdsstatens medborgarfostran

Sofia Seifarth, *Råd i radion: modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*, diss., Stockholm: Carlssons förlag, 2007. 387 s. (Summary: Advice on the radio: modernization, the public and the experts 1939–1968.)

Forskningen om folkhemmet och välfärdsstaten har ofta utgått från ett fågelperspektiv. Staten och de sociala reformerna har stått i centrum. Sofia Seifarth vid Tema Kultur och samhälle vid Linköpings universitet kombinerar i sin doktorsavhandling, som handlar om diskursen om välfärdsstaten, fågelperspektivet med ett underifrånperspektiv. Syftet är att se hur radiobrevlådorna användes av samhällsupplysande redaktörer och brevskrivare.

Sammanfattning

Som hjälp för att studera kommunikationen mellan ovanifrån- och underifrånperspektivet använder Seifarth begreppet främre och bakre regioner. Diskursen uttrycktes i de främre regionerna i radions offentlighet, som endast redaktören, experten, hade tillgång till. Redaktören styrde vad som skulle tas upp i programmet och på vilket sätt mötet med brevskrivarna skulle gestaltas. I den bakre regionen förhandlade brevskrivarna genom diskursen med sina berättelser och motberättelser.

Formuleringen av välfärdsdiskursen var tydligt kopplad till socialdemokratin. I brevlådorna accentuerades detta av att de båda första redaktörerna var socialdemokratiska experter. Journalisten och socionomen Anna-Lisa Söderblom var dotter till statsminister Per-Albin Hansson. Akademikern Åke Elmér skulle senare bli rektor för Socialhögskolan i Lund. Lis Asklund, som ansvarade för brevlådan från och med 1956, tillhörde också välfärdsstatens experter. Hon skulle bli offentlighetens kurator.

Radiobrevlådan *Vart ska jag vända mig?* startades strax efter krigsutbrottet 1939 och fungerade som rådgivningsbyrå för kvinnor. Den typiska brevskrivaren var en medelålders eller äldre kvinna från arbetarklassen, en ensamstående moder eller en kvinna med någon typ av vård eller försörjningsansvar. Skribenterna frågade om sociala reformer, om fattig- eller socialvård, om orättvisor i samhället och missämja i familjen. Breven beskrev svårigheterna att få ekonomin att gå ihop och frågorna gällde ofta vilka typer av stöd från samhället som gick att få.

De företrädesvis kvinnliga brevskrivarna vände sig till brevlådan, eftersom de hade behov av att vara anonyma. I många brev betonades utsattheten på mindre orter, där fattigvårdsapparatusens företrädare var förankrade i lokalsamhället. Fattigdomen var skamfylld. Man ville även ha stöd i konflikter och få en utomståen-

des råd – inte minst när det gällde familjerådgivning. Dessutom användes brevlådan för att lyfta fram personliga erfarenheter av och uppfattningar om orättvisor. Brevlådan uppfattades på så sätt som ett medel i välfärdsbygget.

Både breven och brevsvaren lyfte fram ett medborgarideal. Breven skrevs av hedervärda och skötsamma medborgare, som hade rätt att delta i uppbyggnaden av folkhemmet och få tillgång till dess frukter. På så sätt användes folkhemsvisionen som en retorisk resurs. Man pekade bland annat på sådant som stämde dåligt överens med idealbilden. Denna vision genomsyrade också det sätt som brevlådans redaktörer framträdde. Både Söderblom och Elmér gav konkreta råd om hur man skulle hantera välfärdsapparaten och upplyste om hur systemet såg ut och fungerade. Allt mer professionella och specialiserade institutioner framställdes som skydd och stöd i konflikter. Medborgarna uppfostrades till att vilja ta emot det stöd som samhället erbjöd, men skulle också aktivt verka för att utveckla välfärdsstaten. Syftet var att skapa en modern människa som var ”rationell, kontrollerad, planerande, osjälvisk, demokratisk, kompetent, lycklig, harmonisk och fri från hämmande ideal” (s. 299). Medborgarna skulle inte stå rättslösa inför myndigheterna och det var en plikt att rätta till missförhållandena. Brevens berättelser utgjorde vittnesmål om hur angelägna en fortsatt reformering av välfärdsstaten var. Brevlådan gav också motiv för social ingenjörskonst. Även samlevnaden och familjebildningen var samhälleliga frågor. Samhället visste bäst och behövdes för att ställa livet till rätta. Därför bekämpade redaktörerna en kvarlevande fatigvärdsmentalitet – bland brevskrivare och förtroendevalda. De nya sociala bidragen var rättigheter, inte nådegåvor.

Seifarth tolkar brevlådorna som regisserade föreställningar där svaren fungerade fostrande, tillrättaläggande och propagerande för den nya socialvärden. Antimoderna berättelser avvisades. I breven förekom även motberättelser, som beskrev maktutövning, konflikter och missförhållanden – erfarenheter som var centrala för att täppa igen välfärdsbyggets luckor. Medborgarna uppmanades i linje med detta att använda sin makt till att utifrån skötsamhetsidealets förutsättningar arbeta för att råda bot på missförhållandena.

År 1956 ersattes den sociala brevlådan av Lis Asklunds brevlåda *Människor emellan: brevlåda för sociala och personliga frågor*. Därmed försköts innehållet från socialpolitisk upplysning i riktning mot mer personlig rådgivning om samlevnadsfrågor och vardagspsykologi. Nu fördes även sexuallivet och det personliga själslivet in i brevlådan. En vanlig fråga handlade om oönskade graviditeter. Brevet visar även att tidens hemmafruideal började bli problematiskt.

Asklund skolade in sina lyssnare i ett psykodynamiskt tänkande. Hennes sexualmoral betonade kunskap, ansvar och kärlek. Hon hävdade bland annat att pojkar hade starkare könsdrift än flickorna och att flickorna hade det största ansvaret. Även brevskrivarna beskrev sina problem utifrån ett individcentrerat och psykologiserande perspektiv.

Avhandlingens förtjänster

Sofia Seifarths avhandling är mycket välskriven, välstrukturerad och välargumenterad. Hon får också fram nya intressanta resultat om hur folkhemmet formerades på diskursiv nivå. Inte minst befruktas hennes analys av uppdelningen i ett fågel- och ett underifrånperspektiv samt ambitionen att låta dessa båda perspektiv kommunicera med varandra. Den empiriska framställningen är också solid och vittnar om ett gott empiriskt hantverk. Läsupplevelsen gör det svårt att upptäcka de brister avhandlingen ändå har.

Urvalsproblemet

En av bristerna har samband med källmaterialets utseende. Särskilt problematiskt är det för den andra perioden. De bevarade breven från Lis Asklunds brevlåda härrör i stor utsträckning från en speciell kampanj år 1962. Bristen på brev medför att det är svårt att analysera hur redaktörerna valt ut de brev som de senare kommenterade i radion. Detta försvårar möjligheten att analysera kommunikationen mellan de främre och bakre regionerna.

För att kompensera bristerna i materialet har Seifarth använt Asklunds manus, eftersom hon skrev in de brevasnitt i manuset som hon läste upp och sedan kommenterade. Detta är emellertid inte tillräckligt för att det skall vara möjligt att bedöma källmaterialets brister. Det är rimligt att tänka sig att många brev valdes bort eftersom de avvek från diskursens krav. En fälla för all historieskrivning är att man skriver segrarnas historia. Det är tänkbart att den förlorande sidan – de antimoderna och de som avvek från diskursen – valdes bort av redaktörerna. Ett rimligt skäl till att ett brev kan ha valts bort var att brevskrivaren inte framstod som tillräckligt skötsam. Ett annat möjligt skäl kan ha varit att brevet förde fram åsikter, som uppfattades som olämpliga. Kommunisterna blev i och för sig allt mer marginaliserade – särskilt efter 1948 – men några brev som beskrev välfärdsapparatusens klassförtryck borde ha sänts till brevlådan. Likaså var det många som drabbades av den sociala ingenjörskonstens patriarkaliska sätt att lägga livet till rätta. Senare års debatt om tvångssteriliseringar har till exempel medfört att sådana röster gjort sig hörda i mediebruset. Det är rimligt att tänka sig att en del av de drabbade kan ha skrivit till brevlådan. Även de som hade antimoderna föreställningar kan ha vållat diskursiva problem.

En mer ingående analys av bortfall i materialet och redaktörernas urval hade medfört att Seifarths resultat stått på en än mer stabil grund. Likaså skulle en urvalsanalys ha gjort det möjligt att utveckla avhandlingens kommunikationsperspektiv.

Kommunikationsperspektivet

Seifarth behandlar företrädesvis mötet mellan brevskrivare och redaktör som en empirisk fråga, men problematiserar också mötet genom att använda de ovan

berörda begreppen främre och bakre regioner. Den analytiska användningen av begreppen är dock otidlig. Begreppen används nästan inte i de kapitel där kommunikationen diskuteras. Det är en brist i en annars god avhandling att de analytiska begreppen inte används. Därför kan Seifarth inte heller göra det som hon säger sig vilja göra: att studera relationen mellan förhandlingarna i de bakre regionerna och vad som uttrycktes i de främre regionerna.

Urvalsanalysen skulle ha underlättat en mer utvecklad analys av kommunikationsperspektivet, men det behövs också mer utvecklade analytiska redskap. Brevens berättelser behöver jämföras mer systematiskt med folkhemsdiskursen, såsom den presenterades i de främre regionerna. Detta hade låtit sig göra med en problematisering av berättelseperspektivet. För det första hade det varit möjligt att isolera olika typer av berättelser och berättelseelement och jämföra dem; för det andra hade denna utredning kunnat kombineras med urvalsanalysen; för det tredje borde teoretiska begrepp som fördjupat tolkningarna ha kunnat utvecklas i anknytning till berättelseperspektivet.

Ett sådant begrepp, som Seifarth använder som empirisk kategori, är medborgarskapsbegreppet. Hon förankrar dock inte begreppet i den omfattande diskussion som förts i T. H. Marshalls efterföljd.¹ Hade hon gjort det hade det varit möjligt att diskutera medborgarskapets gränser. Begreppets gränssättande funktioner uttrycks i berättelserna om vad som krävs för att vara eller anses vara en fullvärdig medborgare med samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. Dessa rättigheter har – åtminstone delvis – förvägrats brevskrivarna. Gränserna har satts av lagstiftningen, som inte behandlat dem som fullvärdiga medborgare, och av välfärdsapparaten och dess företrädare, som inte införlivat dem som jämlika medborgare, utan hellre marginaliserat dem. Ur den aspekten är syftet med brevskrivandet att förskjuta gränserna för det faktiska medborgarskapet och därmed komma ifrån marginalisering och underordning. Detta är en anledning till varför jag saknar brev från personer som på olika sätt har utsatts för den sociala ingenjörskonstens sätt att avgränsa medborgarskapet.

En skillnad mellan brevskrivarnas och experternas perspektiv är att de första betonar underordningen och de senare det aktiva medborgarskapet, vilket tenderar att dölja välfärdsstatens sätt att underordna dem som livet läggs till rätta för. Med andra ord tror jag att en problematisering av medborgarskapsbegreppet kunde ha medfört att det hade varit enklare att se den patriarkaliska makten och givetvis även skillnader i synen på hur makten utövades och på beroende och underordning.

1. Som exempel på historiker som använder begreppet kan nämnas Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap: kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund 1999, och Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser: den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*, Stockholm 2004.

Folkhemsdiskursens föränderlighet

Seifarths avhandling hade också vunnit på ett tydligare förändringsperspektiv. Jag skall ta ett exempel på detta. Folkhemsdiskursen spelar en central roll som utgångspunkt för brevlådorna. Seifarth beskriver denna diskurs på ett endimensionellt sätt. Hon lyfter fram 1930-talets socialpolitiska debatt och makarna Myrdals socialpolitiska program, som betonade social ingenjörskonst. Enligt Seifarth hade makarna Myrdal stor betydelse för att utforma diskursen. Socialminister Gustav Möllers generellt inriktade socialpolitik, som syftade till en förändring från fattigvård till en generellt inriktad socialvård baserad på minimitrygghet, berör hon nästan inte alls. Folkhemsdiskursens förändringar under den tidiga efterkrigstiden nämner hon inte heller.

Senare års forskning om välfärdsstaten betonar både den sociala ingenjörskonsten och Möllerlinjens grundtrygghet. Dessutom menar man att Möllerlinjens grundtrygghet, som var lika för alla och framför allt garanterade en minimistandard, övergavs under 1950-talets lopp till förmån för det inkomstrelaterade försäkringssystem som började byggas ut från och med ATP-reformen 1958. Därmed försköts välfärdsprojektet från att erbjuda grundtrygghet för samhället fattiga till att erbjuda inkomstbaserad trygghet också för medelklassen.²

Bristen på forståelse för folkhemsdiskursens förändringar leder till att Seifarth får problem med att kontextualisera sina resultat och att relatera folkhemsdiskursen till den diskurs som formuleras i brevlådorna.

Analys av genusordningen

Förändringsperspektivet och den bristande kontextualiseringen hade varit möjligt att komma åt om Seifarth gjort en analys av genus och genusordningen. Dessutom hade avhandlingen fått en mer solid tolkningsram.

I Seifarths berättelse finns en lång rad exempel som skulle ha kunnat sättas in i en genusanalys. Till exempel hade det varit möjligt att analysera brevlådan och dess utformning. Den sändes på vad som uppfattades som en kvinnotid och hade ett programinnehåll som också uppfattades som kvinnligt. Ämnena var också bundna till genusordningen. Redaktörerna företrädde den diskursiva makten. Deras sätt att vända sig till publiken präglades av välfärdsstatens patriarkalism. Vad innebar det att kvinnliga experter företrädde en patriarkalisk maktordning? Brevskrivarna fick också råd som handlade om genus. Många brev handlade om kvinnor som ställdes mot en manligt dominerad patriarkalisk välfärdsapparat. Här fanns en kluvenhet mellan ett aktivt medborgarskap, som överskred genusordningen, och andra råd som syftade till att inordna kvinnorna i tidens genusordning. Det är också uppenbart att en del kvinnor såg sig som offer för genusordningen och kände sig obekväma med sin hemmafururoll. Askunds råd var

2. Till exempel Klas Åmark, *Hundra år av välfärdspolitik: välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*, Umeå 2005, som Seifarth hänvisar till.

tydligt präglade av genusordningen. Det märktes både i synen på hemmafrurollen och i det biologiska psykologiserandet, som betonade pojkars könsdrift och flickors ansvar.

Om dessa olika delar förts samman så skulle ett genusmönster framträda. Med ganska små medel skulle därmed ett genusperspektiv ha kunnat göra avhandlingen ännu bättre.

Summering

Sofia Seifarths avhandling kommer förmodligen att stå sig väl i framtiden. Den är visserligen teoretiskt valhänt, men det är en välskriven och välargumenterad berättelse som är en njutning att läsa. Dessutom innehåller den intressanta resultat – framför allt om hur välfärdsdiskursen formulerades inte bara av experter utan också av samhällets fattiga. Underifrånperspektivet ger ett tillskott till forskningen om välfärdsstaten. Resultaten hade blivit ännu mer intressanta om de satts in i en analytisk tolkningsram. Men det kanske är något för den framtida forskningen att göra.

*Björn Horgby**

* Fakultetsopponent